

صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

معاونت سیاسی

اداره پژوهش‌های سیاسی

کرونا و افزایش سرمایه اجتماعی

فرآورده‌های خبری و تولیدات پژوهشی در بخش‌های زیر قابل دسترس است:

– وب سایت خبرگزاری صدا و سیما (سرویس پژوهش) <http://www.iribnews.ir>

پژوهشگر: فریفته هدایتی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	مقدمه
۲	سرمایه اجتماعی چیست و چه اهمیتی دارد؟
۳	آموزه های دینی و فرهنگی، پشتوانه و مقوم سرمایه اجتماعی
۳	مهمترین مولفه های سرمایه اجتماعی چیست؟
۳	وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور در دوران قبل از کرونا
۴	بازتولید سرمایه اجتماعی در مواجهه با بحران کرونا
۵	مهمترین عوامل تقویت کننده سرمایه اجتماعی در دوران کرونا
۶	برخی از مصادیق افزایش سرمایه اجتماعی در بحران کرونا
۷	کلام آخر

□ مقدمه

یکی از مهمترین ویژگی‌های جوامع موفق در جهت نیل به آرمان‌های توسعه و تعالی در ابعاد مختلف و عبور از بحران‌هایی که در مسیر حرکت آنها به سمت این اهداف ایجاد می‌شود، برخورداری از پشتوانه‌ای به نام سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی در طول زمان و در مراحل مختلف مسیر جوامع، گاه دستخوش افول و گاه بازتولید می‌شود. شرایط بحرانی از موقعیت‌هایی است که می‌توان عمق و گستره سرمایه اجتماعی جوامع و قدرت بازتولید آن را سنجید. این پژوهش که به شیوه اسنادی انجام شده است: نگاهی دارد به وضعیت سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن در دوران کرونا در کشور.

□ سرمایه اجتماعی چیست و چه اهمیتی دارد؟

سرمایه اجتماعی، مجموعه‌ای منسجم از هنجارها، روابط، تعهدات و ارزش‌های مادی و معنوی یک جامعه است که از طریق مولفه‌هایی چون اعتماد، صداقت، تعهد، مشارکت، تلاش مستمر و عدالت، قابل شناسایی و ارزیابی است. اگر سرمایه اجتماعی در یک جامعه از وضعیت مناسبی برخوردار باشد، مردم به یکدیگر و به سازمان‌ها و نهادها اعتماد می‌کنند و از این طریق امورات آنها با کارآیی بیشتری پیش می‌رود. اگر این اعتماد و انسجام بین مردم و دستگاه‌های دولتی کم‌رنگ باشد، در روابط اجتماعی و عملکرد اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه اختلال به وجود می‌آید. اگر در جامعه‌ای سرمایه اجتماعی در سطح پایینی باشد نمی‌توان انتظار داشت که مردم در اقدامات داوطلبانه مشارکت کنند و با میل و رغبت منافع فردی خود را نادیده گرفته و در پی منافع اجتماعی حرکت کنند. سرمایه اجتماعی عنصر اصلی در تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات مردم است و دولت‌مردان با درک اهمیت سرمایه اجتماعی و توجه به ابعاد مختلف آن در سیاست‌گذاری‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و تحلیل‌های آینده خود، می‌توانند کارآیی سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی اجتماعی را افزایش دهند و از صرف هزینه اضافی و بی‌مورد جلوگیری کنند.

«سرمایه اجتماعی» در واقع بیش از هر چیز، بعد معنوی یک اجتماع است که از طریق مشارکت افراد یک جامعه به «همکاری» و «همدلی» در تعاملات اجتماعی قادر است به حل معضلات موجود در آن اجتماع، کمک کند و با کمک به کاهش هزینه‌ها روند رشد و توسعه در ابعاد مختلف جامعه را امکان‌پذیر سازد.

آنچه میزان سرمایه اجتماعی را در یک جامعه ارتقا می‌دهد، اعتماد، مشارکت، همکاری و رعایت حقوق یکدیگر در میان افراد جامعه و همچنین بین مردم و دولت‌هاست. اگر چه این مفهوم همواره می‌تواند در راستای پیشبرد بسیاری از اهداف و حرکت به سوی جامعه آرمانی مهم باشد، در مواقع بحران یکی از حیاتی‌ترین مفاهیمی است که می‌تواند ضامن بازگشت به شرایط عادی و خروج از بحران باشد.

□ آموزه های دینی و فرهنگی، پشتوانه و مقوم سرمایه اجتماعی

یکی از مهمترین عوامل و پشتوانه های سرمایه اجتماعی و آنچه که وجه تمایز کشورهای مختلف در میزان و کیفیت سرمایه اجتماعی آنهاست، به ابعاد فرهنگی و مذهبی سرمایه اجتماعی آنها در بستر تاریخی این کشورها مربوط می شود؛ که از آن به عنوان سرمایه دینی یاد می شود. سرمایه دینی مجموعه ای از باورها، عقاید، ارزش ها و قوانین اجتماعی، عبادی و معاملاتی هستند که از طریق وحی و نبوت به بشر رسیده است. در دوره بحران، سرمایه های دینی انسان را به آگاهی دعوت و به جهاد امر می کند.^۱ همچنین برخورداری از پشتوانه فرهنگی غنی و عناصر و آموزه های اخلاقی در بستر تجربه تاریخی یک ملت به غنای سرمایه اجتماعی آن کمک می کند. کشورهایی که از چنین پشتوانه ای برخوردارند قطعاً در مواجهه با بحران ها از ظرفیت سرمایه اجتماعی قوی تری برخوردارند. آنجا که سرمایه های دینی و فرهنگی در سرمایه های اجتماعی تبلور می یابد نموده های عینی ایثار و از خودگذشتگی بیشتر جلوه گر می شود. در واقع این سرمایه های دینی و فرهنگی است که به استحکام سرمایه های اجتماعی جوامع گوناگون اصالت می بخشد.

□ مهمترین مولفه های سرمایه اجتماعی چیست؟

رابرت پاتنام (Robert D. Putnam) نظریه پرداز سرمایه اجتماعی معتقد است: سرمایه اجتماعی، مجموعه ای از موهبت ها و امتیازات اجتماعی است که ابعاد و مولفه های فراوانی دارد و متناسب با فرهنگ بومی یا ملی هر جامعه ای، به تسهیل و تشدید همگرایی میان افراد و گروه های آن جامعه می انجامد و افراد و گروه ها را قادر می سازد تا با یکدیگر کار کنند. این جامعه شناس، سرمایه اجتماعی را، با سه مؤلفه اعتماد، هنجارها و شبکه مفهوم سازی می کند و به زعم وی این سه مؤلفه، معمولاً خودتقویت کننده و خودافزاینده هستند. به بیان بهتر، هر کدام از آنها، تقویت کننده دیگری است. اعتماد مردم به یکدیگر و دولت هنجاری را می سازد که شبکه بین بخش های دولتی و غیردولتی (مردم) را سازمان دهی می کند.^۲

مهم ترین مولفه های سرمایه اجتماعی عبارتند از: اعتماد، مشارکت، همکاری و رعایت حقوق یکدیگر، که در این میان اعتماد جایگاه ویژه و ابعاد گسترده ای دارد از جمله: اعتماد مردم به مردم، اعتماد مردم به دولت و اعتماد دولت به مردم که در مجموع ارتقای آن نقش بی بدیلی در تقویت و همبستگی اجتماعی دارد.

□ وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور در دوران قبل از کرونا

تا قبل از پیدایش کرونا برخی کارشناسان با اظهار نگرانی، از روند کاهش سرمایه اجتماعی در کشور هشدار می دادند و معتقد بودند که، سرمایه اجتماعی در ایران در حال کاهش است. سرمایه اجتماعی در دوران پیش از انقلاب اسلامی جایگاه مناسبی نداشت و هر سال بدتر از سال پیش بود؛ به طوری که در دهه پنجاه سرمایه اجتماعی در ایران روندی نزولی داشت و به پایین ترین حد خود رسید. با پیروزی انقلاب اسلامی سرمایه اجتماعی روندی افزایشی پیدا کرد و بر میزان آن افزوده شد. با این حال برخی کارشناسان مدعی اند با پایان جنگ تحمیلی، روند کاهش سرمایه

^۱ کرونا و سرمایه اجتماعی؛ بلا و برکت؟، ایرنا، ۹۹/۲/۱۷

^۲ یادداشت؛ حسین قلع ریز، کرونایسیم، فرصتی برای پاتولوژی جوامع/ کرونا، ترمومتر سرمایه اجتماعی، ایلنا، ۹۹/۱/۵

اجتماعی آغاز شد. افزایش چک‌های برگشتی، افزایش پرونده‌های دادگاه‌ها و افزایش طلاق، از جمله دلایلی است که این کارشناسان اغلب برای کاهش سرمایه اجتماعی در ایران به آن استناد می‌کنند. اما واقعیت این است که این همه داستان نیست؛ مردم ایران در مواقع بحران‌ها و مخاطرات در کنار هم بوده و با همدلی و اعتماد، همگام با مسئولان به کمک‌های انسان دوستانه اقدام کرده‌اند که این خود نشانه‌ای از وجود سرمایه اجتماعی بالا است.

□ بازتولید سرمایه اجتماعی در مواجهه با بحران کرونا

گرچه فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌های ظالمانه و ضعف عملکرد برخی دستگاه‌ها و شیوه مدیریت در برخی نهادهای اجرایی کشور، آشکار شدن پرونده‌های فساد اقتصادی و آسیب‌های اجتماعی آنها و هجوم گسترده تبلیغات سیاسی و اخبار منفی علیه عملکرد نظام در فضای رسانه‌های بیگانه، انگاره کاهش سرمایه اجتماعی را ایجاد کرده است؛ اما بحران کرونا این انگاره را به حاشیه کشاند. بحران کرونا با همه مصائب و گرفتاری‌هایش، فرصت بازتولید سرمایه اجتماعی و روند افزایشی آن را فراهم کرد؛ به طوری که در ابعاد مختلف شاخص‌های سرمایه اجتماعی از جمله اعتماد فردی، اعتماد بین نهادی و اعتماد به دولت و نظام ارتقا یافت. وجود زمینه‌های فرهنگی و مذهبی در بستر تاریخی کشور سرمایه عظیمی فراهم کرد که در این بحران انسجام اجتماعی بیشتر شد و کنش‌های همدلانه بر پایه ارزش‌های اسلامی، رفتارهای انسان دوستانه و اخلاق گرایانه مردم کشورمان را در حد بالایی به ظهور رساند. نمادهای آن را می‌توان به وفور در این ایام مشاهده کرد. تنوع خدمات رسانی و تنوع مشارکت کنندگان از هر قشر و نهادهای اعم از دولتی و حاکمیتی و مردمی در کنار یکدیگر نشان از ظرفیت بالای اعتماد اجتماعی بین نهادی و بین فردی و عمق سرمایه اجتماعی در کشور دارد.

شفافیت عامل کلیدی در بهبود انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی است. شفافیت در اطلاع رسانی و ارائه گزارش‌های روزانه از وضعیت ستاد بحران و عملکرد نهادهای ذیربط و بهبود گزارش‌دهی شفاف و صادقانه در طی این دوران، اعتماد نهادی را در جامعه افزایش داد و به همین نسبت موجبات افزایش سرمایه اجتماعی فراهم شد.

□ مهمترین عوامل تقویت کننده سرمایه اجتماعی در دوران کرونا

- وجود بسترها و زمینه‌های افزایش اعتماد به نظام سلامت (ارتقای چشمگیر دانش و فناوری‌های پزشکی و شاخص‌های بهداشت و درمان در سال‌های گذشته)
- هدایت‌های هوشمندانه رهبر معظم انقلاب و به میدان آوردن نیروهای مسلح و بسیج ظرفیت‌های ملی برای پیشگیری و درمان این بیماری
- افزایش صداقت و شفافیت و پاسخگو بودن مسئولان در دوران کرونا
- افزایش انتقادپذیری و توجه به نظام‌های تخصصی و نخبگی از سوی مسئولان
- روند فزاینده همگرایی در میان مسئولان در طی دوره بحران
- جلوه‌های امیدوارکننده مشارکت‌های اجتماعی
- افزایش امید اجتماعی و خوش‌بینی مردم به حل بحران کرونا در آینده نزدیک
- توان سیستم بهداشت و درمان در کنترل بیماری و کاهش میزان مرگ و میر
- حمایت‌های دولت و نهادها از قشرهای کم درآمد
- تامین مایحتاج ضروری مردم در دوران کرونا و عدم مواجهه با کمبود و گرانی غیرمتعارف
- نقش موثر رسانه ملی در مطالبه‌گری از مسئولان و بازتاب پاسخگویی و شفافیت مسئولان
- در مدیریت
- افزایش اعتماد به رسانه ملی

□ برخی از مصادیق افزایش سرمایه اجتماعی در بحران کرونا

- همراهی و همکاری حوزه‌های علمیه، گروه‌های جهادی، سپاه، ارتش، بسیج و ... در کنار تیم مدیریت بحران
- حضور گسترده تشکلهای مدنی خلاق و پویا
- تلاش برای کم کردن فاصله اجتماعی در دسترسی به منابع بهداشتی (توجه بیشتر به مناطق کم برخوردار)
- عدالت در خدمت‌رسانی به مبتلایان (درمان رایگان پیر و جوان و غنی و فقیر و اتباع سایر کشورها)
- وجود جلوه‌های ایثار و همدلی در میان مردمی که خود آسیب دیده از بحران هستند.
- بسیج امکانات عمومی با یک هدف مشترک و ترمیم شکاف‌ها و اختلافات اجتماعی
- فعالیت‌های گروه‌های جهادی، کارگران تولیدی و ایثارگری کارکنان بخش درمانی
- همراهی حوزه‌های علمیه و مراکز دانشگاهی و پژوهشی
- تأمین نیازمندی‌های لازم برای پیشگیری و درمان
- تجلی همبستگی ملی در خدمات ایثارگرانه کادر پزشکی با همکاری نیروهای مسلح و نیروهای بسیج در امر غربالگری، پیشگیری، درمان و تلاش در التیام به بخشی از آثار منفی این بیماری در قشرهای ضعیف و ...
- احیای روحیه حماسه‌های مردمی دوران دفاع مقدس و تجسم عمق فرهنگ اسلامی و ایرانی برای نسل جوان
- تجدید سازمان نیروهای مردمی با تبدیل مساجد و مراکز مذهبی به‌عنوان کانون‌های هدایت فعالیت‌های مردمی و حمایت از قشرهای آسیب‌پذیر با تشکیل گروه‌های داوطلب محلی و بهره‌گیری از الگوی بسیج، به‌رغم تعطیلی برنامه‌های مذهبی در این اماکن
- شکوفا شدن برخی از ظرفیت‌های نهفته مردمی در کشور
- استقبال کم نظیر و صف‌های چند ده هزار نفری در خرید اوراق گواهی نیکوکاری کرونا در فرابورس ایران و جذب منابع مالی چند صد میلیارد ریالی در پویش بازار سرمایه علیه کرونا در جهت تامین منابع مورد نیاز برای پیشگیری، درمان و تحقیق در مورد ویروس کرونا^۱
- حرکت‌های جهادی در تامین و تجهیز مراکز درمانی مناطق کم برخوردار
- مرمت و بازسازی منازل و تامین جهیزیه برای نیازمندان در مناطق و روستاهای محروم^۲
- شکل‌گیری انواع پویش‌های مردمی با طیف وسیعی از خدمات و کارکردها (پویش «کنار تم همسایه»، پویش «نذر سلامتی»، «ایران همدل»^۳، پویش معیشت و سلامت، اهدای کتاب و سایر ملزومات فرهنگی هنری و ... همراه با بسته‌های معیشتی در رزمایش مواسات و همدلی

^۱ از ابتدای این کمپین مردمی در ۲۷ اسفندماه، با مشارکت ۲۰ هزار ۱۷۹ نفری مبلغ ۴۷ میلیارد و ۷۷۴ میلیون و ۴۸۰ هزار ریال در نماد کرونا^۱ جمع‌آوری شد که تمامی آن در اختیار وزارت بهداشت قرار گرفت. ۱۵ هزار ۹۵۱ شخص نیز با مشارکت در خرید اوراق کرونا^۲ توانستند در جمع‌آوری مبلغ ۱۰۵ میلیارد و ۲۲۰ میلیون و ۵۰۰ هزار ریال نقش داشته باشند. (مدیریت ارتباطات فرابورس ایران، ۹۹/۱/۱۱)

^۲ آغاز مرحله سوم رزمایش مومنانه در قم/ مرمت و بازسازی ۵۰۰ منزل و اهدای ۵۰۰ جهیزیه، قمنا ۹۹/۲/۳۰

^۳ به گفته رئیس کمیته امداد: در پویش «ایران همدل» سایت رهبر انقلاب تاکنون «۱۰۷ میلیارد تومان» کمک‌های نقدی مردمی دریافت شده است.

□ کلام آخر

جامعه ایران در شرایطی بحران کرونا را تجربه کرد که با هجمه عظیم رسانه های بیگانه علیه کلیت نظام و عملکرد دولت به بهانه های مختلف از جمله کرونا، روبر بود. از سوی دیگر ملت ایران با تحریم های ظالمانه آمریکا و اثرات ناشی از آن نیز مواجه بود اما همه اینها مانع از این نشد که در این شرایط سخت دست یاری و همدلی و همبستگی با یکدیگر را در مهار بحران کرونا فراموش کند، بلکه برعکس با توجه به حافظه تاریخی و تجربه زیسته اندوخته در دوره ها و مقاطع تاریخی گذشته اش با استمداد از ذخیره فرهنگی و معنوی و مذهبی اش توانست روح همدلی و همراهی و همیاری را قوی تر از گذشته بازتولید کند. به مدد همین همراهی و همبستگی است که بزرگ ترین سرمایه اجتماعی ملت ایران به رخ جهانیان کشیده شد و ملت ایران توانست در کنار تقویت اعتماد اجتماعی در ابعاد مختلف فردی نهادی و ساختاری تا حد زیادی بر ویروس کرونا فائق آید.

ارتقای دانش پزشکی و دستاوردهای حوزه بهداشت و درمان در سال های گذشته، توسعه زیر ساخت های بهداشت و درمان در مناطق مختلف کشور، افزایش تخت های بیمارستانی، افزایش سرانه کادر درمان و پزشکان متخصص و ... در سال های پس از پیروزی انقلاب اسلامی آمادگی کشور را در مقابله با کرونا بیش از پیش فراهم کرد. سرمایه نیروی انسانی متخصص، ابزار و تجهیزات پزشکی، توسعه شرکت های دانش بنیان و پارک های علم و فناوری زیر ساخت هایی بودند که در امتحان کرونا بروز و ظهورشان امید را در دل های نگران بیماران و عموم مردم افزایش داد. افزایش اعتماد به نظام سلامت در کشور سرمایه بزرگی بود که در این ایام به کمک آمد. این حجم از اعتماد خود را در کمک و همیاری و تقدیر مردم از جامعه پزشکی و کادر درمان نشان داد. آنجا که بعضا معیشت مردم به خاطر شرایط قرنطینه در تنگنا قرار گرفت، چرخ های تولید اقلام بهداشتی در جای جای میهن اسلامی به حرکت در آمد تا یاریگر نظام سلامت و مردم در معرض آسیب کرونا باشد. به طوری که سیل هدایا و کمک های مردمی ملزومات مورد نیاز قشرهای آسیب پذیر را در بسته های مهر و دوستی تا دورترین نقاط کشور گسیل داشت. همت و همدلی و یاریگری و ایثار که سرمایه سال های دوران دفاع مقدس بود یک بار دیگر در دهه نود بازتولید شد؛ تا جایی که در ادامه آن دوران درخشان، اردوهای جهادی و حرکت های خیرخواهانه برای کمک به مردم شکل گرفت.

اینها همه نوید بخش ظرفیت بالای جامعه برای عبور از شرایط سخت و تنگناها و ترمیم و تقویت اعتماد و سرمایه اجتماعی است. ظرفیتی عظیم که اکنون فعال تر از گذشته به پیش می رود و تداوم آن نیازمند توجه و سیاست گذاری درخور و گام های موثرتر و استوارتر مسئولان در افق آینده است.